

Mange artikler viser denne dobbelte spænding mellem ønsket om ægte ritualer, og en transformation, hvor stive, højtidelige aspekter fravælges. I stedet foretrækkes de mere uforpligtende festligheder. I det nordøstlige England faldt en socialarbejder og en antropologs forsøg på at skabe en ny tradition, der kunne bevidstgøre befolkningen politisk, til jorden. Folkene i minebyen ville gerne feste, men ønskede ikke de politiske aspekter inddraget.

Eksemplerne får redaktør Boissevain til at foretage en sondering mellem det legende og det rituelle i den europæiske folkekultur. „Ritual” defineres som det højtidelige, stive og disciplinerede, modsat 'leg' (engelsk „play”), hvilket gør antologiens titel meningsløs. Artiklerne konstaterer en tendens til mere folkelige, løsslupne fester, bort fra konforme, højtidelige, politiske og religiøse manifestationer. Alligevel har samlingen fået en titel, der peger mod en opblomstring af det „rituelle” i europæisk folkekultur. Problemet skyldes nok først og fremmest, at begrebet „ritual” ikke defineres tilstrækkeligt klart i forhold til „tradition” og „folkekultur”.

Understanding Rituals gør mere ud af definitionerne. I seks artikler, omhandlende primært interne familieritualer i Indien, Afrika, Indonesien, og i et enkelt tilfælde Punjabier i London, gøres der op med forestillingen om ritualer som isolerede fænomener. Ritualets imperative karakter understreges, blandt andet i en fortolkning af begravelsesritualer i Kenya. Her er klare durkheimiske under- og overtoner, når det konstateres, at individer underkaster deres kroppe ritualets autoritet, til gavn for samfundet. Ritualer ses som forbundne kar, der indgår i hierarkiske relationer via kanaler, der forbinder „fælles komponenter”. Inspireret af bl.a. Wittgenstein kan antropologen spore „de linjer, der forbinder adskilte elementer”. Myter og ritualer forbindes, når nutidens hindu-ritualer forbindes med myten om bror-søster-forholdet mellem Yami og Yama i de vediske skrifter.

Det er således to meget forskellige opfattelser af begrebet „ritual” vi præsenteres for i de to bøger. Når de Coppet konstaterer, at en sammenligning mellem kollektive identiteter kan ses i forhold til de værdier, som ritualerne udtrykker, udfordrer og forandrer i hierarkisk ordnede systemer, synes det nærliggende at konstatere, at i tilfældet Europa er der en konflikt mellem det traditionelle/ikke-traditio-

nelle, der tilsyneladende ikke udtrykkes på samme måde i andre kulturer.

Skyldes det, at antropologer på egen boldgade har sværere ved at indse „samtidigheden mellem struktur og forandring, det sociale rum og de individer, der har skabt det”, som det hedder i en anden udløber af Coimbra-konferencen (Kirsten Hastrup: *Other Histories*, s. 10)? Eller er det et grundlæggende europæisk fænomen, at adskille det moderne fra det traditionelle? Sådanne svar gives ikke i de to antologier, der som alle gode bøger stiller flere spørgsmål end de besvarer.

Vi har endnu til gode at blive præsenteret for en definition på begrebet „ritual”, der på en gang kan rumme samlingernes mange empiriske eksempler. Som de Coppet tørt konstaterer: Antropologer kan stort set altid genkende et ritual, når de ser det. Det er når fænomenet skal defineres, at nye forskere tillægger det nye betydninger, ofte i modstrid med forgængerne, med det resultat, at ritualer fremstår som: „udtømmelige mystiske konstellationer på den sociale videnskabs himmelhælv” (de Coppet 1992:2).

Cathrine Hasse
Institut for Antropologi
Københavns Universitet

JOHN BORNEMAN: *Belonging in the Two Berlins – Kin, State, Nation*. Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology. Cambridge University Press 1992. 386 sider. ISBN 0-521-41589-6 Hardback £40.00, ISBN 0-521-42715-0 Paperback £14.95.

Meget få antropologer har studeret de tidligere socialistiske samfund. Især i Østtyskland var det næsten umuligt at foretage feltarbejde. De fleste antropologer foretrak de mere eksotiske østlande, der kunne fremvise bønder, folke-dragter, bjerge eller etniske øer af særprægede folkeslag, enten i Karpaterne eller på Balkan. Men for denne bog om Øst- og Vestberlin er den politiske kontekst mere vigtig end den etnografiske: Det er paradoksalt, at det først er efter de østeuropæiske samfunds sammenbrud, at vi er begyndt at forstå, hvordan de egentlig fungerede. Dette har den amerikanske, Harvarduddannede antropolog John Borneman vist i sine to bøger om Berlin. Den første, *After the Wall: East Meets West in the New Berlin*

(1991), var en hurtigt skrevet populær fremstilling af livet før og efter Murens fald. Denne bestseller baserede sig på de mange livshistorier, Borneman havde indsamlet gennem sit tre år lange feltarbejde i både Øst- og Vestberlin mellem september 1986 og februar 1989.

Belonging in the Two Berlins er Bornemans reviderede ph.d.-afhandling og er faktisk skrevet før *After the Wall*. Den udgør derfor den egentlige antropologiske bearbejdelse af de indsamlede livshistorier. Genforeningen af Berlin og den faktiske *Anschluss* af DDR til Forbundsrepublikken er her reduceret til en epilog. Derimod vil Borneman vise, hvordan en forståelse af „genforeningsprocessen” og dagens udvikling i det østlige Tyskland – ikke mindst fremkomsten af en særlig *Ossi*-mentalitet – ikke blot er et produkt af post-89-frustrationerne, men en afspejling af et længerevarende forhold mellem statsudvikling, nationsudvikling og privatliv.

I de tysksprogede dele af Europa – Østrig, Schweiz, Forbundsrepublikken, DDR, de tyske kolonier i Baltikum, Rusland og helt ned i Rumænien – har tysk etnicitet aldrig overlappet en tysk statsdannelse. Selv Hitlers forsøg slog fejl. Den Kolde Krig førte bl.a. til fremkomsten af „ét-folk-og-to-stater” (hvis vi glemmer Østrig, Schweiz og Østpreussen). DDR-regimet forsøgte at opbygge en „socialistisk nationalfølelse” ud fra den grundsetning, at der skulle eksistere to folk og to legitime stater. Alle DDR's socialiserings- og propagandabestræbelser – fra bygningen af Muren til de talløse olympiske medaljer – udgjorde samlet en statslig investering i at stimulere DDR-borgernes tilhørsforhold (*belonging!*). Men DDR's to-folk-to-stater-kampagne slog fejl, og ved genforeningen stod man pludselig med ét folk og én stat. Alle tyskere var nu tilsyneladende samlet i ét Tyskland – og de resterende (tyskerne fra Østeuropa) var på vej. Historien synes at være afsluttet. Men hvad sker der? Østtyskerne begynder at opdage, at de i grunden er forskellige fra vesttyskerne: ikke bare i påklædning, frisurer og sprogbrug, men også i deres syn på privatlivet, i hvad de vil, og hvordan de vil det. Kærlighedsforholdet mellem de to slags tyskere ved murfaldet afløstes hurtigt af bitterhed, angst og strejker. I dag er tyskerne blevet til *Ossis* og *Wessis*, to folk og én stat! *Ossi*'erne strejker p.g.a. brudte løfter, og *Wessi*'erne skælder dem huden fuld for at være

dovne og utaknemmelige. *Ossi*'ernes følelse af at høre til Forbundsrepublikken Tyskland er ganske anderledes end *Wessi*'ernes. Det er måden, hvorpå dette tilhørsforhold, dannes og væves sammen med det personlige liv, *Belonging* handler om.

Borneman taler om denne tilhørighed i tre betydninger. Først som det at tilhøre en etnisk og national enhed, altså at være tysk, og hvilken slags tysker, man er: *volksdeutsch*, *reichdeutsch*, *volgadeutsch*, preusser osv. For det andet i forbindelse med det statslige tilhørsforhold: at være *Bundes-* eller *DDR-bürger*, at være *Aussiedler* eller *Umsiedler*, hvor begge har ret til at erhverve statsborgerskab, fordi man er tysk, eller at være gæstearbejder eller flygtning, der alene giver opholdsret, men ikke statsborgerskab.

Men Borneman taler også om tilhørighed i en tredje forstand: i det sociale og personlige liv, igennem individets eget livsforløb, i dannelsen af venskaber, parforhold, i de seksuelle mønstre og i husholdstyper.

Bornemans bestræbelse er at forbinde disse tre tilhørsforhold: etnicitet, statsudvikling og privatliv – deraf bogens undertitel: *Kin, State, Nation*.

Bogen handler om at belyse forbindelsen mellem de større enheder – stat, nation – og hverdagslivet. Borneman ønsker at vise, hvordan folk periodiserer deres eget livsforløb, og hvordan denne personlige periodisering (selvbiografien) passer sammen med statens større „metanarrativer”. Budskabet er, at det er lykkedes vestberlinerne at forbinde deres egne livsforløb med statens projekt. I DDR var, omvendt, afstanden mellem østtyskernes personlige projekter og handlinger og så statens legitimeringsprojekt simpelthen for stor. Statens periodisering og individets livsforløb kunne ikke hænge sammen. Men denne analyse er ikke en tilhødest til Vesttyskland. Borneman viser, at tilhørigheden har sine indre modsætninger: forholdet mellem tilhørsforholdene til ægteskabet, familien, nationen og staten – mellem privatlivets forløb og de større enheders bevægelser – er aldrig så uproblematisk, som man tror.

Belonging begynder med at beskrive felten. Berlin er nemlig ikke bare et sted. Det er et symbolsk rum: en metafor for Østtyskland og Vesttyskland, for amerikanerne og russerne, for selve Den Kolde Krig. Østberlin er *Hauptstadt der DDR* og brændpunktet for Sovjet-

Nato-konfrontationen. Vestberlin, denne mur-omringede kapitalistiske ø midt i DDR, var symbolet på frihed. Hertil gjorde amerikanske præsidenter pilgrimsfærd og holdt taler. Hertil tog vesttyske unge for at undgå militærtjeneste eller for at komme væk fra deres forældre. Set fra Øst, var Vestberlin porten til Vesten for „republikflygtninge” og indvandrere fra andre verdensdele. Muren skilte to Berlin'er og skilte Vestberlin fra DDR. Muren delte familier, og delingen i stater fungerede som opretholder af myten om, at der kun er et tysk folk. Murens fald bragte folk sammen i nogle euforiske dage. I dag taler man om „Muren i hovedet” og om to slags tyskere.

Størstedelen af *Belonging* forsøger at periodisere individuelle livsforløb ved repræsentanter fra tre generationer af øst- og vesttyskere. Førstegenerationen voksede op under Anden Verdenskrig og oplever krigen og efterkrigsperioden ganske forskelligt i Øst og Vest. Andengenerationen – født umiddelbart efter krigen – oplever de to nye samfund og stater i skolen, i privatlivet og i arbejdet. De tænker mere på fremtiden end fortiden. Tredjegenerationen – født efter 1960 – er underlagt socialiseringen i skolen, deres forældres forhold til systemet og eksperimenterer med privatlivet. De er nutidsorienterede og refererer i højere grad til andre rum (ovre i Vest) end til andre tider. For dem var DDR's løfter om en bedre fremtid helt irrelevante.

I alt foretog Borneman 195 interview i Øst og 110 i Vest, hvor omkring halvdelen er med folk, som han kalder „kendte”. Set fra disse forskellige livshistorier, er det tydeligt, at andengenerationens skuffelse over det østtyske regime stammer fra umuligheden af at kunne forbinde noget fra deres eget livsprojekt med styrets „metanarrativ”. Dermed mister staten sin legitimitet, og folk „tager livet i egen hånd”. Enten trækker de sig tilbage til privatlivets refugium med alt dets (for os tiltrækkende) intensitet. Eller de går ud på gaden og demonstrerer, som de gjorde i efteråret 1989. Det østtyske regimes svar var oprindeligt at slå hårdt ned på dem, der åbent udtrykker kritik, at eksportere besværlige intellektuelle til Vesttyskland, at til-lade privatlivets fred og endelig i november 1989 at slå „hul i muren”. Ingen af disse svar virkede, og staten opløste sig selv – noget stater normalt ikke gør.

I forhold til den langsomme *sozialistischer Aufbau* i Øst oplever vesttyskerne økonomisk

fremskridt under Marshall-planen samtidig med, at der ankommer flygtninge – både tyskere fra DDR og andre dele af Østeuropa og senere gæstearbejderne. Disse tysktalende immigranter og gæstearbejdere holdt lønningerne lave og gjorde Vesttyskland rigt. Nazifortiden blev hurtigt glemt og forbrugersamfundet skabt. Der var penge og tid til eksperimenter i privatlivet samt grobund for alternative politiske bevægelser fra punkerne til *Rote Armee Fraktion*. Den vesttyske stat giver da også efter for nogle af disse livsformeksperimenter, mens den slår hårdt ned på andre.

Bogens etnografi fokuserer i langt højere grad på folks livshistorier end på egentlig del-tager-observation. Vi får dog meget at vide om berlinerliv. Det skyldes, at Borneman præsterer en kombination af analyser: af de to staters familiepolitik og lovgivning, af tysk identitetsmanipulation og historieomskrivning, af hvad det vil sige at være tysker, berliner, *Umsiedler* – ja helt ned til betydningen af forskellen på de vest- og østberlinske *U-Bahn*-kort.

Dog lærer vi langt mere om Øst- end Vestberlin i bogen. Det kommer sig ikke blot af, at Borneman har talt med næsten dobbelt så mange østberlinere. Hans interesse og sympati ligger i Øst, og hans foragt for alt i Vest, der ikke er „alternativt”, træder tydeligt frem. Borneman er slet ikke fortalende for det østtyske regimes handlinger, men derimod sentimental over for dets projekt og over for de mennesker, han møder. Dette syndrom har præget mange vesterlændinges omgang med Østeuropa: privatlivet derovre var så *authentisk*, folk kom hinanden ved, derovre var man rigtige venner, derovre *talte* de om væsentlige ting osv. I flere årtier har vestlige, venstreorienterede, der normalt optrådte kritisk og skarpsindigt i forhold til deres egne samfund, været forbavsede „forstående” over for modsvarende svinerier i Øst – for slet ikke at tale om i Kina, Albanien, Tanzania etc. Heller ikke antropologer har været immune. Derfor kommer der også en vis nostalgi for de gode gamle dage blandt folk i Øst, der ikke længere rigtig har tid eller lyst til at dyrke venskaber: i stedet for at brokke sig over, at der ingenting er at købe eller foretage sig, kan de nu købe ind og gøre noget. Nu kan de også arbejde på overtid, så der ikke rigtig er kræfter til eller så meget behov for cafénsnak og private sammenkomster. Og i stedet for at politik var tabu og henlagt til samtaler omkring

kokkenbordet, kan man nu bedrive det i offentlighed, i parlamentet, i aviserne, på gaden. De samme østtyskere, der i timevis kunne fortælle Borneman om deres ønsker og frustrationer, er i dag deprimerede, arbejdsløse og ikke sjove at snakke med. De knokler i deres små firmaer eller strejker mod Kohls brudte løfter om ligeløn i de gamle og nye forbundslande. Her er problematikken om at høre til yderst aktual: østtyskerne vil gerne høre til Tyskland, ikke som „lillebror“, men som ligemænd.

Bornemans partiske sympati for nogle af hans informanter skal dog ikke skræmme læsere fra bogen. Læsere skal heller ikke lade sig skræmme af Bornemans overforbrug af antropologisk, hermeneutisk, dramaturgisk eller litterær volapyk: *doxa'er, master narratives, emplotments, troper* og meta-dit og meta-dat. For Borneman har leveret et fremragende eksempel på, hvordan man laver nationalstats-etnografi – det som C. Wright Mills kaldte „at forbinde historie og biografi“, de større processer og den enkeltes liv. Bornemans bog viser, *hvorfor* vi har antropologer her på jorden. Vi bringes til at forstå ikke blot, hvordan det delte Berlin var i de halvnostalgiske koldkrigsdage, men hvordan disse delinger *fortsætter* i folks eksistentielle hverdag. Og det er trods alt folks hverdag, vi antropologer er her for, ikke sandt?

Steven Sampson
Institut for Antropologi
København

OLE BRUUN & ARNE KALLAND (eds.):
Asian Perceptions of Nature. Nordic Proceedings in Asian Studies No. 3, København: NIAS 1992, 261 sider, illustreret. ISBN 87-87062-12-7.

Her til lands er Asien nok mest kendt, som det sted, vi får vores influenza fra. Den mest ondartede influenza har dog i det seneste årti været af åndelig art. Længselsfuldt har den vestlige verdens søgende sjæle ladet sig smitte af den tankemagelige ide om de orientalske kulturers særlig økologirigtige beskaffenhed. Ifølge denne ide råber tiden på en åndelig vækkelse af holistisk art. Den jødisk-kristne forestilling om menneskets bemestring af naturen skal udskiftes med en orientalsk kosmologi, hvorefter mennesket og naturen er en harmonisk enhed af gensidig respekt, komplementaritet og symbiosis. Det magelige består i, at man derved

helt fritages fra at skulle beskæftige sig med den politiske, økonomiske, naturvidenskabelige og tekniske tummel, som udgør den vestlige verdens umiddelbare realitet.

I deres bidrag til nærværende bog kommenterer Anders Hjort og Uno Svedin denne opfattelse ved at henvise til den kinesisk fødte geograf Yi-fu Tuan, der gør opmærksom på, at forskellen mellem europæisk og orientalsk natursyn er mindre gyldig i praksis end som ide: „Hvis vi måler natursynet i 'tons bort-fjernet jord' så er der en temmelig stor lighed mellem de to traditioner.“ Kortsynet ressourceudnyttelse uden hensyn til økologisk bæredygtighed har været almindeligt forekommende i Kinas historie.

Men kan man da slet ikke konstatere nogen reel sammenhæng mellem idégrundlag og naturforvaltning? Hjort og Svedin svarer selv et forsigtigt jo til dette spørgsmål, men fremhæver samtidig, at sammenhængen har „en langt mere blød karakter end direkte kausalitet.“ Og denne forsigtige konklusion er nok, hvad der står tilbage efter at man har læst de 14 bidrag, som udgør denne bog.

Artiklerne stammer fra en international workshop om *Asian Perceptions of Nature*, der blev afholdt i København i 1991. Som det ofte gælder den slags publikationer, fordyber mange af de enkelte bidrag sig i en detaljerighed, der sikkert vil glæde andre specialister på feltet, men hvor man som læser spørger sig selv, hvorfor man nu skal vide netop dette. Eller anderledes formuleret: Man kan ind imellem savne modet til at foreslå teoretiske konsekvenser, der kunne have almen interesse.

I sin introducerende artikel spørger Ole Bruun om „fremvæksten af industrisamfund [i Asien] påvirker synet på de fysiske omgivelser på samme måde, som det er set i Europas historie?“ Eller er der snarere tale om, at „Asien udvikler nye former for industrisamfund, der forsvarer bestemte nationale eller regionale særpræg?“ Men hvis dette interessante spørgsmål blev søgt besvaret i løbet af bogen, så er det i alt fald sket så underfundigt, at nærværende læser ikke er snublet over det.

Et andet af Bruuns spørgsmål bliver derimod vældigt godt belyst: Hvor alment er det vestlige naturbegreb egentlig? Og svaret er selvfølgelig, at natur netop er mange ting – lige så mange måske som kultur. En lille (usystematisk) mosaik af opfattelser: Natur er „det, som kommer af sig selv“, „det modsatte af dårlig